

Historickosrovnávací metoda – pokračování

Labiály a dentály

ie.	stind.	ř.	lat.	germ.	lit.	psl.
p	p	π	p	f	p	p
b	b	β	b	p	b	b
bh	bh	φ [ph]	b, f	b	b	b
t	t	τ	t	Þ	t, č	t
d	d	δ	d	t	d, dž	d
dh	dh	θ [th]	d, b, f	d	d, dž	d

Po rozpadu ie. společenství na dva areály se konsonantický subsystém vyvíjel rozdílným způsobem. Významný rozdíl byl ve střídnicích za fonémy aspirované (*bh dh gh*). Jazyky východního areálu (indoíránské, řečtina, arménština) mají za ně skutečné aspiráty, v ostatních jazycích tyto fonémy svou aspirovanost převážně ztratily.

Tradiční dělení ie. jazyků je podle vývoje palatálních velár a labiovelár na jazyky satemové a kentumové (podle názvů číslovky „sto“ v avestě a latině):

V jazycích satemových (baltských, slovanských, indoíránských, arménštině, albánštině) se neliší střídnice za staré veláry prosté (*k g gh*) od střídnic za staré labioveláry (*k^w g^w g^wh*), jsou v nich však zvláštní střídnice (většinou sykavky) za staré veláry palatální.

V jazycích kentumových (v řečtině, latině, jazycích keltských, germánských, tocharštině, hetičtině) se naopak neliší střídnice za staré veláry prosté a palatální, ale jsou v nich zvláštní střídnice za labioveláry.

Veláry

ie.	stind.	ř.	lat.	germ.	lit.	psl.
k	k	κ	c [k]	h [ch]	k	k
g	g	γ	g	k	g	g
gh	gh	χ	h, g	g	g	g

Veláry palatální

ie.	stind.	avest.	psl.	lit.	arm.
k̄	š	s	s	š	s
g'	ĵ	z	z	ž	c [ts]
g'h	h	z	z	ž	j [dz], z

ie. ***h**mtom ‘sto’ > lat. **centum**, ř. **ἑκατόν** [hekatón], gót. **hunda**, sthn. **hunt**, stangl. **hund** :: stind. **sata-**, av. **sata-**, lit. **šimtas**, psl. ***st**to ‘sto’

Labioveláry

ie.	stind.	avest.	ř.	lat.	germ.	stir.
k ^w	k, č	k, č	π, τ, κ	qu, c	hw	c
g ^w	g, ě	g, ě, ž	β, δ, γ	gu, v, g	kw	b, g
g ^w h	gh, h	g, ě, ž	φ, θ, κ	f, b, gu, v	b,g,gw,u,w	g

ie.	lit.	psl.	arm.
k ^w	k	k, č, c	kh, čh
g ^w	g	g, ž, (d)z	k
g ^w h	g	g, ž, (d)z	g, ě

Laryngály (grafémy: **H**, **h** nebo **ə**)

Frikativní protějšky fonémů k k^w : H' H H^w

Reflexy protoindoevropských laryngál v pozdějších ie. jazycích jsou dvojího typu:

1. Laryngála je zachována jako samostatný segment
2. Laryngála zanikla jako samostatný segment, stopa její existence zůstala zachována jako distinktivní vlastnost sousední souhlásky nebo samohlásky

1.1.

Jako samostatné segmenty jsou laryngály zachovány především v anatolských jazycích:

het. **hanza** – ř. **ἀντί** [= anti], lat. **ante** (< ***H**en-t-) ‘před’

het. **haštai** – ř. **ὀστέον** [= osteon], lat. **os** (< ***H**^wes-t-) ‘kost’

V několika případech zachovává laryngálu na začátku slova též arménština:

arm. *haw*, het. *huhhaš* – lat. *avus* ‘děd’

1.2.

tzv. „ztvrdnutí laryngály“:

stsev. *kwikr*, stangl. *cwic* – stind. *jīva-*, lat. *vīvus*, lit. *gývas*, psl. *živъ* (< *g^wiH^w-) ‘živý’

stsas. *naco*, sthn. *nacho* – stind. *nau-*, ř. *vaŭς* [= *naus*] (< *neH^w-) ‘lod’

1.3.

Pozůstatkem laryngály H^w je zřejmě v některých případech *u* nebo *w* (distiktivní vlastnost „labiální zbarvení“ se zachovala jako samostatný segment):

stind. *dāvane* (< *deH^w- + *V*), stlat. *duam* (< *d^oH^w-ā*m*) – *δίδωμι* (< *deH^w + *C*)

1.4.

V řečtině a arménštině nacházíme jako hlásku na začátku slova (nejčastěji u slov začínajících v jiných ie. jazycích likvidou) tzv. protetický vokál (alespoň v části případů může jít o pozůstatek laryngály):

ř. *ἐρεύθειν* [= *ereuthrein*] ‘červenat’ – lat. dial. *rūfus* ‘červený’ (< ie. *(H₁)reudh- ‘červený’

ř. *ἀνήρ* [= *anér*] ‘muž’ – stind. *nara-* (< *sū-nara-* < ie. **su-Hner-*)

2. distiktivní vlastnost

$H_1e > e$

$eH_1 > \bar{e}$

$H_2e > a$

$eH_2 > \bar{a}$

$H_3e > o$

$eH_3 > \bar{o}$

Např.:

**plē-* < **pleH₁*:- ř. *πίμπλημι* [= pimplemi] ‘nalévám’, lat. *plēre* ‘nalévat, plnit’

**stā-* < **steH₂*:- ř. dór. *ἵσταμι* [= histami] ‘stavím’, psl. **stati* ‘stát’

**dō-* < **deH₃*:- ř. *δίδομι* [= didomi] ‘dávám’, psl. **dati*, ‘dát, dávat’

Kořen = sémantická a morfologická báze, která nemá žádné derivační elementy a nelze ji dále morfologicky segmentovat. Kořen je v indoevropské srovnávací jazykovědě zároveň základním rekonstruktem (výchozím tvarem), z něhož se odvíjí vytváření doložených lexikálních jednotek a gramatických kategorií v indoevropských jazycích.

Struktura indoevropského **kořene**

CVC-

iniciála – vrchol – kóda

Iniciála – tvoří ji 1 až 3 souhlásky (jejich kombinace se přitom řídí pevnými pravidly), téměř nepodléhá variaci (může však zdánlivě chybět, pokud jí byla původně laryngála)

Vrchol – tvoří ho jednoduchá samohláska (krátká nebo dlouhá), diftong nebo spojení samohlásek *e* nebo *o* se sonantou *r*, *l*, *m* nebo *n*. Vrchol kořenové slabiky představuje nejvariabilnější část kořene (podléhá ablautu), zároveň však jeho téměř obligátní složku.

Kóda – tvoří ji zpravidla jednoduchá souhláska, v důsledku kontaktu se souhláskami sufixů je rovněž značně variabilní.

Podle povahy vrcholu a kódy lze rozdělit ie. kořeny v zásadě do 4 skupin:

1) Kořeny s jednoduchým vrcholem (*e*, *o*) a kódou:

např. ie. **trep-* ‘třepat apod.’

2) Kořeny s diftongickým vrcholem *ei*, *eu*, *oi* nebo *ou* (včetně kombinací *e* nebo *o* s *r*, *l*, *m*, *n*):

např. ie. **sterg-* ‘hlídat, střežit’

ie. **leik^w* - ‘zbývat, zanechat’

3) Kořeny s diftongickým vrcholem *ei*, *eu*, *oi* nebo *ou* (včetně kombinací *e* nebo *o* s *r*, *l*, *m*, *n*), u nichž kódu tvoří druhá část diftongu:

např. ie. **mer-* ‘umírat’

ie. **ei-* ‘jít’

4) Kořeny s vrcholem tvořeným dlouhou samohláskou, zdánlivě bez kódy, pokud v kóde byla původně laryngála:

např. ie. **dhē-* (< **dheH₁-*) ‘klást, dělat, říkat’

ie. **stā-* (< **steH₂-*) ‘stát apod.’

Ablaut (střída, kmenostup) = pravidelné, na hláskovém okolí nezávislé střídání kvantity nebo kvality vokálů ve slovech nebo v částech slov, jež spolu etymologicky souvisejí.

Stupeň plný (PS)

oslabený (redukovaný, nulový) (RS)

o-stupeň (OS)

zdloužený (DS)

Rozdíl mezi PS a RS vznikl redukcí v nepřízvučných slabikách – v přízvučné slabice plný vokál nebo diftong zachován, v nepřízvučné redukován.

Kořeny s jednoduchým vokalickým vrcholem mají v PS *e*, v OS *o*, v DS *ē* nebo *ō*, v RS nulový vokál. Např.:

ř. **πέτ**-ομαι [pet-omai] ‘letím’ (PS) – *έ*-**πτ**-όμην [e-pt-omén] ‘vlétl jsem’ (RS) –

ποτ-έομαι [pot-eomai] ‘poletuji’ (OS) – **πωτ**-άομαι [pót-aomai] ‘létám’ (DS) <

ie. **pet-*

Kořeny, které mají ve vrcholu v PS diftong *ei*, *eu* (nebo spojení vokálu *e* s *r*, *l*, *m* nebo *n*) a v OS *oi*, *ou*, *or*, *ol*, *om* nebo *on*, mají v RS druhou část diftong, a to *i* nebo *u* nebo slabičné sonanty *r*, *l*, *m* nebo *n*. Např.:

ř. **λείπ**-ω [leipó] ‘opouštím’ (PS) – **ἔ-λιπ**-ον [e-lip-on] ‘opustil jsem’ (RS) – **λέ-λοιπ**-α [le-loip-a] ‘opustil jsem’ (OS) < ie. **leik*^w- ‘nechávat, zbývat’

U kořenů s diftongy, u nichž kódu tvoří druhá část diftongu, se tato druhá část chová různě podle toho, následuje-li v sufixu vokál nebo konsonant. Před samohláskou se chová jako souhláska, před souhláskou jako druhá část diftongu.

Např.:

ř. **εἶ**-μι [ei-mi] ‘jdu’ (PS) – **ἴ-μεν** [i-men] ‘jdeme’ (RS) < ie. **ei*- ‘jít’

Pokud byla v kódě laryngála, vypadá kořen jako by končil dlouhou samohláskou. Nemívá tedy DS, jen PS a RS. V raněindoevropské době tvoří RS pouhá laryngála, později v poloze před souhláskou má v různých ie. jazycích různé střídnice: stind. *i*, ř. *a* (někdy *e*, *o*), lat. *a*, psl. *o*. Např.:

ie. **steH*₂-:

stind. *a*-**sthā**-t ‘stál’ (PS) – **sthi**-ta- ‘postaven’ (RS)

ř. (dór.) **ἵ-στα**-μι [hi-sta-mi] ‘stavím’ (PS) – **stǎ**-τός [sta-tos] ‘stojatý’ (RS)

ie. **deH*₃-:

stind. *da*-**dā**-ti ‘dává’ (PS) – *a*-**dī**-ta ‘daný’ (RS)

ř. **δί-δω**-μι [di-dó-mi] ‘dávám’ (PS) – **δῶ**-σίς [do-sis] ‘dar’ (RS)

lat. **dō**-num ‘dar’ (PS) – **da**-re ‘dávat’ (RS)
